

«Тасдиқ мекунам»:

Ректори Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, академик
Имомзода М.С.

24.XI соли 2018

ТАҚРИЗИ

муассисаи тақриздиханда ба диссертатсияи Каримова Мастона Дилбаровна дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи лексикаи лаҳча дар шароити дузабонӣ (дар асоси маводи лексикаи лаҳчаи ноҳияи Лахш) барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.22 – Забонҳои кишварҳои Аврупо, Осиё, Африқо, соқинони бумии (аборигенҳои) Амрико ва Австралия (забони тоҷикӣ)

Дар замони муосир вобаста ба ҷаҳонишавии фарҳангу тамаддунҳои гуногун раванди аз байнравии забонҳои камнуфус, ё ба ҳам омезиш ёфтани як гурӯҳ забонҳо ва ё ба ҳам таъсиррасонии онҳо боз ҳам бештар вусъат пайдо карда истодааст. Раванди мазкур ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии мамолик ва халқу миллатҳои гуногун робитаи зич дорад.

Дар тӯли таърих ба ҳудуди кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон қавму халқиятҳои зиёде ворид гардид, қисме аз онҳо фарҳанг, урфу одат, дин, мазҳабу оини мардум тоҷикро пазируфтанд ва ҳангоми суқунат пайдо кардан дар ин сарзамин забони модарии худро пурра фаромӯш карда, бо миллати тоҷик омезиш ёфтанд ва худро имрӯз тоҷик мешуморанд. Як гурӯҳи дигар солҳои зиёдест, ки бо халқи тоҷик дар як ҳудуди муайяни маъмурӣ ҳамроҳ зиндагӣ карда, то андозае забон, фарҳанг ва урфу одатҳои суннатии худро ҳифз кардаанд.

Диссертатсияи «Ташаккул ва инкишофи лексикаи лаҳча дар шароити дузабонӣ (дар асоси маводи лексикаи лаҳчаи ноҳияи Лахш), ки аз ҷониби

Каримова Мастона Дилбаровна барои ҳимоя пешниҳод шудааст, ба масоиле, ки дар боло зикр кардем, алоқамандӣ дорад.

Мавзӯ аз нигоҳи мубрамият ва аҳамияти илмию амалӣ барои илми забоншиносии муосири тоҷик хеле муҳим буда, дар илми шевашиносии тоҷик таҳқиқоти то андозае нав ва тоза ба шумор меравад.

Дар қисмати муқаддимавии кор талаботҳо доир ба иҷрои корҳои диссертатсионӣ риоя гардида, бо як низоми муайян ҳар як бахш ҷо ба ҷо гузошта шудааст.

Муаллифи диссертатсия дар қисмати мубрамияти кор дар асоси назарияҳои илмӣ ва афкори назарии олимони шевашиносии тоҷик ҳудуди маъмурию ҷуғрофии ноҳияи Лахш (собик Ҷиргатол)-ро муайян карда, доир ба таркиби аҳолии он баъзе маълумотҳоро пешниҳод кардааст. Дар бахши дараҷаи омӯзиши мавзӯ осори илмию таҳқиқотии марбут ба кори диссертатсионӣ таҳлил гардидааст.

Масъалаҳои назариявӣ амалии диссертатсия дар се боб мавриди муҳокима ва таҳлил қарор гирифтааст.

Боби аввали диссертатсия—“Масъалаҳои дузабонӣ дар ҷомеаҳои бисёрзабонӣ” аз се фасл “Масъалаҳои назариявӣ дузабонӣ”, “Ташаккули сокиншавии қabilaҳои қирғиз ва муносибати онҳо бо тоҷикон дар ноҳияи Лахш” ва “Муносибати забони мардуми тоҷику қирғизҳои ноҳияи Лахш”, иборат аст.

Дар боби аввал кӯшиш бар он карда шудааст, ки масоили дузабонӣ аз нигоҳи назариявӣ мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Ба андешаи муҳаққиқ, инкишофи рӯзафзуни илму техника, пешрафти гуногуни фарҳанг, ҳунарҳои мардумӣ, рушди сайёҳӣ, ташаккули истилоҳоти байналхалқии сиёсӣ дипломатӣ ва ҷаҳонишавии босуръат дар замони муосир башариятро водор месозад, ки ғайр аз забони модарӣ чанд забони дигарро низ аз худ намояд. Чунин раванд, албатта, батадрич ба ҷомеаи бисёрзабонӣ оварда мерасонад.

Дар ин фасл бештар ба масоили дузабонӣ тавачҷуҳ намуда, муаллиф таъкид кардааст, ки дузабонӣ дар ҳамаи давру замон ва дар таърихи миллатҳои зиёде мавҷуд будааст. Дар идомаи ин фасл дузабониро ба ду гурӯҳ

иртиботӣ ва ғайрииртиботӣ тасниф карда, ҳар як гурӯҳро шарҳу эзоҳ дода, хусусиятҳои онҳоро номбар кардааст. Таҳлилҳое, ки дар ин фасл ба анҷом расидаанд, то андозае марбут ба забоншиносии иҷтимоӣ низ мебошанд. Муҳаққиқ дар хулосаи ин фасл ба натиҷае расидааст, ки дар минтақаҳои аҳолинишине, ки дар онҳо тоҷикон бо туркнажодон паҳлуи ҳам зиндагӣ доранд, рушди дузабониро мушоҳида кардан мумкин аст [ниг. ба Диссертатсия, с.19].

Барои исботи ин далел муҳаққиқ ҳамзистии мардуми тоҷику қирғизро дар ноҳияи Лахш таҳлил карда, омилҳои баҳамтаъсиррасонии забонҳо ва бунёд ёфтани дузабониро муайян кардааст.

Муҳтавои фасли дуюми рисола ба маскуншавии қabilaҳои қирғиз дар Тоҷикистон равона шудааст. Дар идомаи ин фасл вожаи *қирғиз* таҳлили этимологӣ шудааст. Муаллиф дар асоси манбаъҳои гуногун доир ба сайри таърихии ин вожа, ташаккулёбии халқи қирғиз ва сокиншавии онҳо дар минтақаҳои гуногун маълумоти муфассал пешниҳод кардааст, ки ин барои хонандаи тоҷик хеле муфид ба назар мерасад. Муҳаққиқ дар натиҷаи таҳлил муайян кардааст, ки қирғизони маскуни Тоҷикистон асосан дар ноҳияҳои Лахш ва Мурғоб сукунат пайдо кардаанд ва урфу одатҳои қисме аз онҳо бо мардуми тоҷик омезиш ёфтааст ва қисми дигар анъана ва расму оини худро то ҳол ҳифз кардаанд.

Муносибатҳои забонии мардуми тоҷику қирғиз аз асри XVI шурӯъ шуда, то имрӯз идома дорад. Дар замони истиқлолият ин равобит боз ҳам густариш ёфтааст. Сафарҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ноҳияи Лахш дар истехкоми ин равобит нақши боризе гузоштааст, таъкид менамояд муҳаққиқ. Дар муоширати ҳаррӯза ва ҳамзистии якҷоя дар як ҳудуди маъмурии муайян боиси зуҳури муносибатҳои забонии мардуми тоҷику қирғиз гардидааст, ки ин падида дар забони гуфтугӯии тоҷикону қирғизҳо дар муносибату муоширати рӯзмарра сурат мегирад. Ин падидаи забонӣ дар муҳити мавҷудияти дузабонӣ боиси баҳамтаъсиррасонии забонҳо гардидааст. Муаллифи диссертатсия дар асоси мисолҳои зиёде чун **қама**, **қайин**, **қаровул**,

қудо, аралаш, қушун, қъмъз, қайла... собит сохтааст, ки аз забони қирғизӣ ба забони тоҷикӣ (лаҳҷаи мардуми Лахш) ворид гардида, доираи васеи истеъмол касб кардаанд. Дар гӯйиши қирғизҳои ноҳияи Лахш як гурӯҳ феълҳои таркибие зухур кардаанд, ки бо чузъҳои қирғизӣ ва тоҷикӣ сохта шудаанд, чунин навъи сохтани феълҳо дар диссертатсия дар асоси мисолҳо (бачарайни кардан, уйла кардан, эптейни кардан, қуш кардан...) мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Муҳаққиқ зимни баррасӣ ва таҳлили маводи шева ба натиҷае расидааст, ки воридшавии калимаҳо аз забони тоҷикӣ ба қирғизӣ ва аз забони қирғизӣ ба тоҷикӣ дар муҳити дузабонӣ бештар дар сатҳи луғат (лексика) сурат гирифтааст. Дар ин замина, муҳтавои асосии бобҳои минбаъдаи диссертатсияро масоили луғавии лаҳҷаи Лахш фаро гирифтааст.

Дар боби «Ташаккули таркиби луғавии лаҳҷаи Лахш» вижагиҳои таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур аз рӯи муносибат бо забони адабӣ ва аз нигоҳи вижагиҳои вожаҳои иқтибосӣ дар таркиби лексикаи лаҳҷаи Лахш мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар фасл ва зерфаслҳои ин боби диссертатсия чун қорҳои дигари таҳқиқотие, ки фарогири мавзӯи лаҳҷашиносианд, умумият ва фарқияти калимаҳои лаҳҷаи Лахш бо забони адабӣ ва инкишофи таърихии лаҳҷа таҳқиқ гардидааст. Муҳаққиқони лаҳҷашинос муайян кардаанд, ки таркиби луғавии ҳар як лаҳҷаро калимаҳои умумихалқӣ ва калимаҳои хоси лаҳҷа ташкил медиҳанд. Дар диссертатсияи мазкур низ ҳамин назар таъкид шуда, дар ҳамин поя вожаҳои лаҳҷаи Лахш ба риштаи таҳлил кашида шудаанд. Муаллиф дар ин бахш вожаҳои умумихалқиро вобаста ба мавзӯҳои гуногун ба сздаҳ гурӯҳ ҷудо карда, доир ба ҳар гурӯҳ мисолҳо овардааст ва дар ҳамин асос онҳоро таҳлил кардааст.

Маврид ба таъкид аст, ки муҳаққиқ ҳар як гурӯҳро бо истилоҳи «**воҳид**» номгузорӣ кардааст, чун «**воҳидҳои марбут ба хешовандон:** (падар – аво//ата, модар–ача//эне..., **воҳидҳои марбут ба сару либос:** курта–кърта//куйнок ва ғайра». Ба андешаи мо, вожаҳои ин бахшро бо истилоҳи *калима* ё *вожа* ифода мекард, бештар мебуд, зеро мафҳуми воҳид маънояш нисбатан васеъ

аст. Дар зерфаслҳои дигар калимаҳои хоси лаҳча ба лексикаи пурра ва лексикаи нопурра тасниф гардида, ҷанбаҳои назариявӣ амалии онҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

“Таркиби луғавии лаҳчаи Лахш аз нигоҳи забонӣ” фасли дуоми диссертатсияи мавриди тақриз аст, ки дар зерфаслҳои он мавқеи калимаҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ-қирғизӣ, калимаҳои русӣ-аврупоӣ дар таркиби лаҳчаи Лахш таҳлил гардидааст. Бояд зикр кард, ки муаллиф зимни таҳлил ба натиҷае расидааст, калимаҳои аслии тоҷикӣ дар таркиби луғавии ин лаҳча мақоми хоса дошта, асолати забонии ин лаҳчаро нигоҳ медоранд. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби луғавии лаҳчаи Лахш нисбат ба забони адабӣ бештар ба тағйироти овозӣ дучор шудаанд, таъкид кардааст муҳаққиқ. Албатта, ин раванди табиӣ буда, ба ҳамаи лаҳчаҳо марбут буда метавонад, зеро забони адабӣ дорои қонуниятҳои меъёрӣ аст ва ғӯйиш ё лаҳча бештар ҷанбаи гуфтугӯӣ дорад, бинобар ин калимаҳо дар ғӯйиш бештар ба тағйироти овозӣ дучор мешаванд. Доир ба ин муҳаққиқ мисолҳои зиёдеро аз қабилҳои **адилет, адабият, мактеп, мугаллим** ва ғ. оварда, таҳлил карда, ба ҳулосае омадааст, ки ин қабати лексикӣ бештар дар соҳаи дин, ифодаи истилоҳоти соҳаи маориф ва маънавиёти мардум истифода мешаванд.

Калимаҳои туркӣ-қирғизӣ низ аз рӯйи ифодаи маъно ва мавзӯ ба якҷанд гурӯҳи ҷудо карда шуда, мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Маврид ба таъкид аст, ки вожаҳои, ки дар ин бахш таҳлил шудаанд, асосан истилоҳоти соҳаҳои гуногун чун асбобу олати рӯзгор (*қалок, қапқоқ, кукан*), чорводорӣ (*қъшқор, тъқълӣ, серка, алабел*), хӯроқа (*қоқ/қоқ, ҷем, қайла, ағиёқ*) ва монанди инҳо мебошад.

М.Д. Каримова зимни таҳлили калимаҳои русӣ-аврупоӣ аввалан, ба таърихи солҳои бистуми асри гузашта рӯй карда, сипас, ба таҳлили ин қабати лексикӣ дар лаҳчаи Лахш пардохтааст. Мутаассифона, дар ин бахш мисолҳои камтар таҳлил гардида, аз забони лаҳча як ду ҷумла оварда шудаасту ҳалос.

“Баррасии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғавии лаҳчаи Лахш” бо фарогирии ҳафт зерфасл мавзӯи баҳси боби сеюми диссертатсия мебошад.

Дар ин боб низ анъанаи илмии муҳаққиқони лаҳҷашинос идома дода шудааст ва муҳаққиқ дар асоси назарияҳои мавҷуда калимаҳои лаҳҷаи Лахшро ба истилоҳоти хешу таборӣ, вожаҳои ифодагари урфу одат, номи гиёҳҳо, воҳидҳои луғавии марбут ба айлоқ ва асбоби рӯзгор, калимаҳои марбут ба зебу зиннати занона ва либос, номи анвои хӯроквории аз орд тайёркардашуда, номи ҳайвонот ва мафҳумҳои ба он алоқаманд ҷудо намуда, таҳлил кардааст.

Зимни таҳлили истилоҳоти ифодагари хешу таборӣ бештар ба назарияҳои забоншиносон Д. Саймиддинов ва Ғ. Ҷӯраев таъя карда, онҳоро ба гурӯҳҳои истилоҳоти ҳамхунӣ (ата//аво–падар,... ховар//каръндъш//синди–хоҳар) ва ғайрихунӣ (зан//айал, //қатън–зан, шув//эр–шавҳар) тасниф карда, таҳлил кардааст.

Дар раванди таҳлил муҳаққиқи мавзӯӣ бештар ба шарҳи луғавии вожа ва истилоҳоти гуногуни лаҳҷаи Лахш пардохта, то андозае аз вазифаи асосии худ дур рафтааст, яъне таҳлили ҳар як мафҳум, вожа ва истилоҳ бояд дар заминаи мавзӯи асосии диссертатсия – дузабонӣ, сурат мегирифт. Ин бахши диссертатсия бештар ба шарҳу тафсири луғатҳо шабоҳат дорад, яъне маънои луғавии калимаҳо ва шарҳи истилоҳии баъзе калимаҳо бештар мавриди тавачҷуҳи муаллиф қарор гирифтааст.

Каримова М.Д. дар хулосаи диссертатсия кори таҳқиқотии худро дар чор банд ҷамъбааст намуда, доир ба раванди ташаккул ва инкишофи лексикаи лаҳҷа дар шароити дузабонӣ натиҷаҳои ҷолиби илмӣ баён кардааст. Аз таҳлил, натиҷагирӣ ва хулосаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки таъсири забони тоҷикӣ ба забони қирғизӣ дар мисоли маводи лаҳҷаи Лахш бештар ба назар мерасад, ки омилҳои онро муаллиф дар бобҳои диссертатсия нишон додааст. Ҳамин тариқ, хулосаи диссертатсия натиҷаи кори таҳқиқотии унвонҷӯро инъикос кардааст.

Автореферати диссертатсия (гунаи тоҷикӣ ва русӣ) тибқи талабот таҳия гардидааст. Каримова М.Д. тавонистааст, ки ба таври фишурда ҳадафу вазифаҳои кори диссертатсионии худро ифода намояд.

Дар баробари ин дастовардҳо дар диссертатсия ва автореферати диссертатсия баъзе камбудию норасоӣҳо низ ба назар мерасанд, ки зикри онҳоро зарур медонем:

1. Муаллиф дар диссертатсия ва автореферати диссертатсия чанд иқтибосро аз забони русӣ бидуни тарҷума овардааст (сах. 34, 57, 38, 62, 94); Ҳамчунин дар ҳамаи бобҳои диссертатсия зимни баррасии масоили назариявӣ бештар ба таҳқиқотҳои Ғ. Ҷӯраев таъкид карда, ба осори назариявии олимони дигар камтар таваҷҷуҳ карда шудааст;

2. Дар саҳифаи 46 зикр мекунад, ки дар лаҳҷаи Лахш якчанд намуди такрори исм дида мешавад, ба монанди **гап-гап**, **гъл-гъл**, **бъқап-бъқап**. Дар мисолҳои зикршуда **бъқап-бъқап** исм бошад ҳам, аз такрори феъл сохта шудааст, ки инро муаллифи диссертатсия таъкид накардааст;

3. Дар саҳифаи 63 муаллиф таъкид кардааст, ки як гурӯҳ калимаҳо дар дигар минтақаҳои ноҳия роиҷ нестанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ноҳияи Лахш ҳоло низ калимаҳои хоси худро дорад. Таъкид бояд кард, ки калимаҳои **хобала**, **хърба**, **вархърдан** дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубии збони тоҷикӣ низ ба назар мерасанд;

4. Дар саҳифаи 83 мафҳуми **истилоҳоти марбут ба девор** гуфтааст, ҳол он ки девор худ ҷузъи истилоҳоти сохтмон аст;

5. Дар диссертатсия ғалатҳои имлоӣ дар саҳифаҳои 6, 9, 15, 12, 23, 35, 37, 38, 39, 41, 52, 63, 66, 72, 77, 89, 99, 112..., ғалатҳои услубӣ дар саҳифаҳои 7, 48, 82, 83, ғалатҳои техникӣ дар саҳифаҳои 48, 52, 54, 76, 108, 109 ба назар расид. Дар диссертатсия байни аломати тире ва нимтире фарқ гузошта нашудааст.

6. Таблитса ва суратҳое, ки дар диссертатсия оварда шудаанд, тибқи талабот бояд номгузорӣ ва рақамгузорӣ мешуданд. Таблитсае, ки дар саҳифаи 85 доир ба ному номивазшавӣ оварда шудааст, ба қор чандон алоқамандӣ надорад.

7. Дар саҳифаи 112 зикри иқтибос ғалат аст, ба ҷойи номи муаллиф, номи асар дар қавс оварда шудааст;

8. Дар зерфасли “Номи гиёҳҳо” шарҳи аҳамияти тиббии гиёҳҳо муфассал оварда шудааст, ки ба мавзӯи диссертатсия чандон алоқамандӣ надорад.

9. Дар саҳифаи 134 иқтибосе, ки аз Ғ. Ҷӯраев оварда шудааст, пурра нест.

Дар автореферати диссертатсия низ ғалатҳои имлоӣ то андозае ба ҷашм мерасанд (ниг. ба саҳифаҳои 4, 6, 7, 9, 21). Дар саҳифаи 7 маҷаллаҳои мансуб ба КОА ФР зикр карда, ба маҷаллаҳои таъйиднамудаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора нашудааст.

Дар гунаи русии автореферати диссертатсия низ баъзе иштибоҳот ба назар мерсад. Масалан, матни автореферет бо ҷумлаи “Вопросы научного подытоживания диалектов таджикского языка” оғоз шудааст, ки тарзи дурусти он “Вопросы научной интерпретации языковых особенности диалектов таджикского языка” мебошад. Шакли дурусти калимаи **туркоязычный** дар забони русӣ **тюркоязычный** аст.

Дар ин рост, камбудию норасоии зикршуда, ки бештар ҷанбаи таҳрирӣ доранд, моҳияти илмӣ таҳқиқоти аз ҷониби Каримова М.Д. ба анҷомрасидаро ҳалалдор намесозанд.

Хулоса, диссертатсияи мавриди тақриз қароргирифта, дар забоншиносии тоҷик таҷрибаи нахустин буда, таҳқиқоти илмӣ баанҷомрасидааст, ки дорои ҷанбаҳои муҳими илмию амалӣ мебошад ва барои дар оянда таҳқиқ намудани масоили дузабонӣ дар шароити кишвари мо заминаи хубе гузошта метавонад.

Автореферати диссертатсия (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), мақолаҳои доир ба мавзӯи нашркардаи муаллиф мазмуни асосии диссертатсияро ба пуррагӣ инъикос карда метавонанд. Мақолаҳои нашрнамудаи унвонҷӯ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА ФР ва КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд ва фарогири мавзӯи асосии диссертатсия мебошанд.

Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Каримова Мастона Дилбаровна дар мавзӯи «Ташаккул ва инкишофи лексикаи лаҳҷа дар шароити дузабонӣ (дар асоси

маводи лексикаи лаҳҷаи ноҳияи Лахш) ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти № 505 тасдиқ гардидаанд, пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.22 – Забонҳои кишварҳои Аврупо, Осиё, Африқо, сокинони бумии (аборигенҳои) Амрико ва Австралия (забони тоҷикӣ) мебошад.

Тақризи муассисаи тақриздиханда дар маҷлиси кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон рӯзи 16-уми ноябри соли 2018, қарори №3 бо иштироки унвонҷӯ Каримова Мастона Дилбаровна муҳокима гардид.

Муқарриз,

номзади илмҳои филология,
мудирӣ кафедраи таърихи забон
ва типологияи Донишгоҳи

миллии Тоҷикистон, дотсент Саломов Маҳмаддодов
Қаюмович

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

ҳиёбони Рӯдакӣ, 17, ДМТ

salomov1967@mail.ru

(+992) 918808467

Имзои номзади илмҳои филология, дотсент Саломов М.-ро тасдиқ менамоям.

Сардори раёсати кадрҳо
ва корҳои махсуси ДМТ

Тавқиев Э.

24 ноябри соли 2018